

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р БОРИС ТОДОРОВ КОЛЕВ,

(Член на Научно жури, съгласно Заповед № 01- 44/22. 03.07.2021 г. на Директора на НИГГГ – БАН).

на дисертационен труд на тема „*Концептуална рамка за постигане на устойчиво развитие на планинските райони*“, разработен от МАРИЯНА СТОЯНОВА СУЛТАНОВА, за присъждане на образователната и научната степен „Доктор“ по професионално направление 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА, научна специалност „Икономическа и социална география“ с научен консултант доц. д-р Надежда Илиева,

I. Справка за докторанта:

Кандидатът за придобиване на ОНС „доктор“ МАРИЯНА СУЛТАНОВА е родена на 25. 05. 1958 г. в Бургас. Завършила висшето си образование в СУ „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, през 1983 г., където придобива магистърска степен като „географ-физикогеограф“ и втора специалност „история“. Зачислена е като докторант на самостоятелна подготовка (Заповед № 01-129/30.07.2020 г.) в НИГГГ – БАН, обучаващо звено – Департамент „География“. От 1982 до 2011 г. с прекъсвания е била преподавател по география в училища в Бургас и София. През 2002 – 2003 г. е преподавател по история, география и английски език в българското училище „Д-р П. Берон“ в Прага. В изпълнение на образователната програма докторантът е положил съответните изпити, като от справката за постигнатите резултати става ясно, че обучението в значителна степен е ориентирано към придобиване на знания и умения, приложени в работата по дисертационния труд. Участвала е в разработването на 11 научни проекта. Многократно е била научен ръководител на националния отбор по география за участието му в международните олимпиади по география (Сан Франциско, Сан Диего, Лакнау, Кьолн и други). През 2006 г. е била стипендиант в Германия по „изследователска дейност в областта на мултикультурното образование и внедряването му в учебниците по география и икономика“. Със Заповед № 01- 9/22.01.2021 г. докторантът е отчислен с право на защита.

II. Обща характеристика на дисертационния труд:

Представената дисертация е с общ обем от 323 страници и включва 50 фигури, 35 таблици и 5 приложения. Използваната литература обхваща 303 заглавия, от които 195 на английски език, включително интернет източници.

В структурно отношение дисертационното изследване се състои от Увод, Пет Глави, Заключение, Приложения и Списък на използваната научна, статистическа и нормативна литература.

Увод. В него аргументирано е защитен изборът на темата на дисертационния труд, Компетентно са формулирани обектът, предметът, целта и произтичащите от тях седем изследователски задачи. Посочени са и приложените сполучливо подбрани и допълващи се методи – географски (териториален), сравнителен, анкетен (социологическо проучване), картографски и други.

Глава Първа: „Теоретико-методически основи при изследването на планинските територии и тяхното устойчиво развитие“ (стр. 8 – 34) е посветена на преглед на използваните основни понятия като „планина“, „планинска територия“, „планински район“, „концептуална рамка“ и други. Направен е подробен преглед на основните и най-разпространени разбирания на редица автори относно вижданията им главно на основното понятие „планина“. Разгледана е същността на най-често използваните критерии за неговото дефиниране. Извършен е сравнителен анализ на семантиката и особеностите на планините и планинските територии в отделни страните. Посочени са основните характеристики и евристичната стойност на „концептуалната рамка“, като основно целеполагащо понятие в изследването. Последователно са проследени „методическите стъпки“ за неговото прилагане. В главата са посочени основните групи информационни източници, използвани при разработката на дисертацията, както и теоретичната рамка за направеното изследване на устойчивото развитие на планински район в България (общини от областите Пазарджик и Смолян) – стр. 26. Главата завършва с два извода (стр. 34). В първия от тях справедливо се обръща внимание на това, че „учените, все още не са успели да дадат универсално приложимо определение на всички планини и планински територии, макар че на този проблем са посветени значителен набор от изследвания“. Във вторият извод се посочва, че „литературата (особено българската) изпитва дефицит на терминологична яснота и детерминираност по отношение на използването на термини като „регион“, „район“ и съответно „планински район“ и на присъствието им в научното пространство“.

Глава Втора: „Сравнителен анализ на програмите и нормативните документи на ЕС и България и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони)“ (стр. 35 – 58) включва обширно и компетентно представяне на обхвата на нормативната уредба на ЕС и еволюцията на методиките за очертаване на планинските територии в някои страни на Съюза (Австрия, Белгия, Франция, и други). Прави впечатление защо не е включена България, докато тя присъства на фиг. № 8 (стр. 40). Подробно са посочени и критериите за тяхното отграничаване. Представа за това дава табл. № 5 (стр. 37-38). Те са: „надморска височина“, „наклони на склоновете“ и „денивелация между най-ниската и най-високата точка“. В тази глава са посочени основните методики за очертаване на планинските територии в ЕС (NORDREGIO – 2004, GREEN PAPER – 2009, ESPON – 2013 и други. Представени са и основните документи по тази тематика, разработени в България като Закона за регионално развитие, Националната стратегия за

регионално развитие (2012-2020 г.), Националната концепция за пространствено развитие (2013-2025 г.) и други. Втора глава завършва с 5 извода, в които М. Султанова прави свои обобщения. Сред тях, са: „1. Изборът на критерии и показатели за определяне на планинските райони зависи от целите на нормативните документи, за които те са формулирани; 2. В нормативните документи, които се приемат преди присъединяването ни към ЕС, не се предвиждат други критерии, освен този за надморската височина...; 4. Необходимо е да се обоснове включването в планинските райони на територии, обективно имащи облик на планински, но не отговарящи на някои от критериите“ и т.н. (стр. 74-75).

Глава Трета: „Развитие на идеята за регионализма и управление на териториалната система в контекста на планинските територии (райони)“ (стр. 75 – 114).

В началото на тази глава са проследени идеите за регионализма и тяхното развитие. След това са разгледани основните представи, концепции и подходи на международни и национални равнища по отношение на управлението на планинските териториални системи. Специално внимание е обърнато на обстоятелството, че „в литературата за управление на международните политики за околна среда в света отсъстват в значително степен теории за международни регионални политики“ (стр. 83). Справедливо е посочено, че „управлението на териториалните системи има отчетлив нормативен контекст (стр. 83). Важно е отбелязаното от М. Султанова, обстоятелство, че „Някои от предложенията за реформи в управлението на териториалната система се фокусират във възможностите за изграждане на регионални споразумения“ (стр. 86). Разгледани са и други аспекти на този тип управление. В тази връзка се прави извод, че „освен политическите лидери във връзка с либерализирания модел на управление и свързаните с него процеси на децентрализация на местното управление се налага идеята за участието на местния бизнес и НПО“ (стр. 87). В специална подточка критично са анализирани основните проблемни аспекти на отношение на регионализма в България (стр. 91-114). Ценен е, според мен, създаденият от М. Султанова собствен модел на поетапно формиране на планински район за постигане на устойчиво развитие (Фиг. № 16 на стр. 110). Тази глава завършва с 4 формулирани извода, сред които се изтъква необходимостта от преразглеждане на обективността на районите като териториални единици за управление и развитие чрез изместване на политиката за регионално развитие от сегашните формални райони за планиране към областите, които да се приемат за основни териториални единици за това развитие. В един от изводите се отбелязва, че „механичното съотнасяне към европейските изисквания поставя изключително големи пречки пред идеята за формиране и устойчиво развитие на планински райони у нас“ (стр.113). Но, този извод се нуждае от доказателства, а те не са представени в него. В последния извод на стр. 113-114 правилно е изтъкнато, че „у нас е налице разделение на районите, които обслужват европейските взаимоотношения и районите, необходими за териториалното управление на страната ни по отношение на критерии за определянето им както и на целите, които преследват“.

Глава Четвърта: „Устойчиво развитие (УР) в планинските територии” (стр. 114-142)

Още в началото на тази глава са посочени приоритетите на УР. Изтъкнато е, че „все повече се налага схващането, че УР (в т.ч. и в планинските райони) може да се разглежда по-скоро като политическо и държавническо действие, а не (само) като научна концепция...” (стр. 114). Това е правилна постановка, тъй като УР може да бъде постигнато единствено чрез определени вътрешнополитически и икономически действия, както на централно държавно равнище, така и чрез усилията на местните органи на самоуправление, които са в конкретната планинска територия.

От 128 до 133 страница са представени основните типове модели за управление на устойчивото развитие на планините. Сред тях са: екологичната устойчивост като цел на политиката в планинските райони, реализирана при централизиран тип управление; екологичната устойчивост на тази политика в условията на либерализиран/съвещателен тип управление; благосъстоянието, което да се постигне при централизирано управление и благосъстоянието осъществявано при либерално/съвещателен тип управление. За всеки от тях са посочени, критериите, целите и ролята и функциите на участниците в реализация на тези основни типове управление. Сред трите извода на стр. 133 и 134, се откроява първият от тях, според който се отбелязва, че „най-значимите цели на УР в планинските райони могат да се поставят между двете гледни точки – перспективата за екологична устойчивост (за околната среда) и перспективата за благосъстояние и качество на живот на хората в планините”. Подробно е разгледана планинската политика на Швейцария, като е представен швейцарският модел за управление на планинските райони за целите на УР, което е можела да се засегне в доста по-малък обем (стр. 134-143). Разгледани са основните положения на Алпийската конвенция, както и нейната еволюция след подписването ѝ през 1991 г. Тази глава завършва с 4 извода, основани на някои анализи и проблеми свързани с прилагането на тази конвенция.

Глава Пета: „Създаване на концептуална рамка за постигане на УР в планинските райони” (стр. 163-271)

Главата започва с представяне на „взаимовръзката между територия, функциите ѝ и изграждане на политика за нейното развитие в контекста на съвременната държава”. В тази част са разгледани следните три аспекти: „взаимовръзката между територията и политическото управление”, „изграждането на административна система и съответните бюрократични структури” и „сливане на територия и бюрократична власт”. (стр. 164). Понататък, между стр. 165 и 190 са представени мнения на редица чужди учени, относно държавата като обществена организация и различни нейни аспект и функции. Почти липсват мнения на докторантката. Повечето от становищата имат общо социологически аспект и биха се отнасяли и за други видове изследвания. Тази част е могла да се съкрати, без да се засегне целостта на дисертацията. От стр. 190 до 191 са поместени 5 извода, от които не приемам първите два, защото те са прекалено общи известни и не съдържат нова

информация.. Например, в първият се казва – „демокрацията в една национална държава има ясен управленски център и ясно разпределение на компетентностите...“. Това твърдение се отнася за всички форми на държавно управление, защото няма държава, независимо дали е демократична или не, в която на няма такъв център. Във вторият се пише, че „държавно интегрирана територия с присъщите ѝ административни функции, колкото и да се приема за даденост в днешните индустрисализирани демократични национални държави, не е исторически крайна точка на естественото им развитие“. Кой е твърдял, че има такава „исторически крайна точка“, за да бъде опровергаван тук? Може би, в неявен вид се има пред вид схващането на Ф. Фукуяма за „край на историята“, но той вече се отказа от това своя мнение. Тези два извода са на стр. 190. На стр. 192 е представен собствено създадена концептуална рамка за УР на район в.т.ч. и планински район (фиг. 23). Тя, според мен, е съществен принос в дисертационното изследване.

Представените теоретични постановки сполучливо са допълнени от собствено изследване на нагласите и моделите на поведение на населението за постигане на УР в конкретен планински район на България, а именно в област Смолян.

Ценно постижение (принос) е и направеното от М. Султанова анализиране на „пречките, които се явяват при реализирането на концепцията за УР, и как хората /общността в един планински район (на ниво област) я възприемат и какви съответни действия се приемат в област Смолян за реализацията ѝ“ (стр. 193 – 233). Този обем е насiten с конкретни резултати, получени от проведеното теренно проучване на нагласите на населението в областта по отношение на основните аспекти на УР. Те са постигнати вследствие на извършено собствено анкетно проучване на широк професионален, възрастов и административен спектър на местното население. Солучливо са формулирани три хипотези (стр. 195). Първата от тях е най-важна, защото „концепцията за УР не е добре известна“. В тази връзка М. Султанова прави логичния извод, според който „неформалният ни личен опит показва, че има доста хора, които не са запознати с концепцията за УР, а други, които по един или друг начин за запознати с нея, а я възприемат като твърде абстрактна...“ (стр. 195).

Въз основа на верификация на тези хипотези са формулирани 4 сериозни извода (стр. 233-234). Според първият от тях, анкетираните разбират УР предимно като „опазване на околната среда“. А, „икономиката не се разглежда като значимо измерение на УР“. Във вторият е установено, че „поведението им се определя основно от съображения за качество и разходи“. В третият извод изпъква разбирането, че „хората припознават правителството като най-важният и водещ участник при реализиране на политиките за УР“. Четвъртият извод включва убеждение, според което „концептуалните цели се разглеждат като най-важното средство, следвано от предприеманите действия“, но се откроява и „ограничено разбиране за УР на ниво конкретни действия и предпочтение правителството да предприеме действия за реализиране на политиката за УР“. Тези изводи създават малко противоречива и донякъде неясна представа на

разбирането за УР, като има прекомерно осланяне на правителствената политика. Докторантката правилно е доловила и едно интересно противоречие, а именно, че местните власти в изследваните планински общини, вероятно предприемат действия, които са свързани с УР, но не ги свързват с него. (стр. 235). По-нататък, в дисертацията, в резултат от анкетата, са изведени основните социално-икономически проблеми пред тези общини, съобразно местната специфика. Установени са и определени местни различия при определяне на приоритети, в това отношение, например, кметът на община Велинград изтъква, че трябва градът да се превърне в „международн и туристически център”, а оттук и цялата община да стане „екологично чиста ваканционна среда”. По приблизително същата логика е установено, че и в община Чепеларе е налице същото осъзнато разбиране, допълнено с развиване на зимния туризъм. Сред най-важните и болезнени проблеми на всички общини се откроява необходимостта от осигуряване на по-висока трудова заетост. Друг общ проблем е подобряване на състоянието на съществуващата транспортна мрежа. В това отношение тези общини справедливо разчитат на централните власти, защото нямат достатъчен ресурс за стопанисване и подържане на предоставената им третокласна мрежа. Определени възможности в това отношение, както и за привличане на инвестиции, предоставят европейските проекти по различните оперативни програми, на които се разчита в доста общини като Мадан, Баните, Девин, Пещера и други. От проведеното анкетно проучване е установено, че създаваните проекти за кандидатстване за финансиране от тези програми, се „изработват хаотично”, което означава недостатъчен капацитет при тяхното изработване. (стр. 239). Това е голям проблем пред общинските власти, по който очевидно има още много да се работи. В тази връзка е полезно да се включат, доколкото могат местни НПО, както и местните инициативни групи (МИГ).

В края на главата е поместено специално приложение № 3, в което са показани въпросите от проведеното анкетно проучване (стр. 281).

III. Оценка на приносите в дисертационния труд

Марияна Султанова е обособила 5 научни и научно-приложни приноса логично произтичащи от дисертационното изследване, които приемам. Особено ценни са концептуалните модели, които е създала по отношение на основните аспекти по реализация на УР в планинските райони. Тези създадени модели имат, според мен, определено научно-приложно значение. Допуснат е и един пропуск, който съм отбелязал по-долу в критичните бележки.

IV. Критични бележки

1. Структурата на дисертацията е можела да бъде не толкова раздробена.
2. Пропуск е, според мен, отсъствието на метода „концептуално моделиране”, който е приложен, но не е посочен.
3. Прекалено много място е отделена на прегледа на дефинициите на понятията „планина” и „планински” район.

V. Публикации по темата на дисертационния труд

По темата на дисертацията докторантката е приложила 4 самостоятелни публикации, от които една на английски език:

Авторефератът напълно съответства на структурата и съдържанието на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Като имам пред вид постигнатите безспорни научни резултати и приноси, компетентното прилагане на съвкупност от географски, икономически, социологически и други методи, дълбоката познаване на изследваната тематика, спазването на всички изисквания на нормативната база (ЗРАСРБ и неговия правилник, както и Правилника на НИГГ за прилагането на закона) предлагам на Членовете на Уважаемото Научно жури да вземат **следното решение:**

Да присъдят на МАРИЯНА СТОЯНОВА СУЛТАНОВА образователната и научната степен ДОКТОР по Професионално направление 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА, Научна специалност „Икономическа и социална география“.

---

14 април 2021 г.

СОФИЯ

РЕЦЕНЗЕНТ.....

(проф. д-р Борис Т. Колев)